

Аннотация

В статье говорится о противоречии между существующими концепциями членов предложения, а также теорией построения предложения на основе распространения его структурной схемы с помощью отдельных лексических распространителей и современной синтагматической теорией. Согласно последней минимальной единицей порождения речи и её восприятия является не отдельное слово лексической системы языка с обобщённым значением, не лексический распространитель схемы, а синтагма как конкретная минимальная структурно-смысловая речевая единица. Функции слов языка исчерпываются на уровне синтагм.

Ключевые слова: сфера языка, сфера речи, слово, член предложения, синтагма, синтагматическая структура речи, минимальный структурно-смысловый компонент предложения, единица порождения речи, единица восприятия речи.

Анотація

У статті йдеться про протиріччя між існуючими концепціями членів речення, теорією побудови речення на основі розпоширення його структурної схеми за допомогою окремих лексичних поширювачів і сучасною синтагматичною теорією. Відповідно до останньої, мінімальною одиницею породження мовлення та його сприймання є не окреме слово лексичної системи мови з його узагальненим значенням, не лексичний поширювач схеми, а синтагма, як конкретна мінімальна структурно-смыслова мовленнєва одиниця. Функції слів мови вичерпуються на рівні синтагм.

Ключові слова: сфера мови, сфера мовлення, слово, член речення, синтагма, синтагматична структура мовлення, мінімальний структурно-смысловий компонент речення, одиниця породження мовлення, одиниця сприймання мовлення.

Summary

It is spoken about the contradiction between the existing conceptions of sentence members and the theory of the sentence construction based on its structural scheme expansion by means of separate lexical distributors and the modern syntagmatical theory as well in the article. According to the last one the minimal unit of the speech creation and its perception is neither a separate word of the language lexical system with the generalized meaning nor a lexical distributor of the scheme but a syntagma as a definite minimal structural and semantic speech unit. Functions of words of the language are limited on the level of syntagmas.

Keywords: language sphere, speech sphere, word, sentence member, syntagma, speech syntagmatical structure, minimal structural and semantic component of the sentence, speech creation unit, speech perception unit.

УДК 81'366.54

Христіанінова Р.О.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний
педагогічний університет

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПРИРЕЧЕННЄВИМИ ПІДРЯДНИМИ ЧАСТИНАМИ ПРИЧИНИ

Заявлені складнопідрядні речення з семантичного погляду вивчені менше, ніж, наприклад, темпоральні, просторові, що зумовлено різноманітністю та неоднорідністю часткових причинових значень, з-поміж яких найчастіше

виокремлюють власне-причину, підставу, мотив, обґрунтування, підтвердження, доказ, свідчення, привід, зачіпку, поштовх, стимул тощо [див.: 15, 577; 14, 139; 7, 224]. Труднощі в розмежуванні цих значень призводять до того, що, аналізуючи складнопідрядні речення, здебільшого виокремлюють і описують два типи причинових відношень без подальшої їхньої деталізації – власне-причинові та невласне-причинові (інші назви останніх – причиново-аргументувальні, відношення приводу й наслідку, відношення обґрунтування) [13, 225; 2, 344; 15, 577–585; 16, 552 та ін.]. На думку авторів праці [10, 353–355], в основу розмежування цих двох типів причинових складнопідрядних речень покладено протиставлення спостережуваного явища і знання, усвідомлення того, що ми спостерігаємо. Відображувані у власне-причинових реченнях явища, об'єднані причиновими відношеннями, є спостережуваними, стосуються зовнішнього світу, диктальні. У невласне-причинових (за термінологією авторів означеної роботи – причиново-аргументувальних) реченнях підрядна частина позначає не причину явища головної частини, а спостережувану ознаку, на основі якої той, хто говорить (або персонаж розповіді), робить висновок, передбачення про якусь неспостережувану ознаку, подану в головній частині. Згідно з теорією реєстрових переходів, розробленою Г.О. Золотовою, у реченнях другого типу головна й підрядна предикативні частини належать до різних комунікативних реєстрів: головна частина – до інформативного, а підрядна – до репродуктивного. Розділовий знак між предикативними частинами, які повідомляють про рефлексивний висновок і про спостережуване явище, слугує порубіжним сигналом між інформативним і репродуктивним реєстрами [10, 354]. Цілком зрозуміло, що виокремлення лише двох зазначених різновидів складнопідрядних причинових речень (власне-причинових і невласне-причинових) не вичерпує всього різноманіття цих конструкцій, тому на сьогодні причинові складнопідрядні речення потребують нового осмислення, що умотивовує **актуальність** пропонованої статті, **метою** якої є дослідження формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних особливостей складнопідрядних речень з приреченнєвими підрядними частинами причини. Для досягнення мети необхідно реалізувати такі **завдання**: 1) проаналізувати взаємодію ситуацій, позначених підрядною й головною предикативними частинами; 2) виявити особливості семантико-синтаксичної структури власне-причинових і невласне-причинових складнопідрядних речень з приреченнєвими підрядними частинами; 3) виокремити семантико-синтаксичні різновиди невласне-причинових складнопідрядних речень.

Причинові семантико-синтаксичні відношення є трансформами двобічних власне-семантичних причиново-наслідкових відношень, таке перетворення відбувається в процесі комунікативного виділення семантичної функції елементарного речення, яке має значення причини, і послаблення семантичної функції елементарного речення, що передає наслідок. Кореляція семантико-синтаксичних відношень із власне-семантичними може бути безпосередньою й опосередкованою, у зв'язку з чим, як було вже відзначено, виокремлюють власне-причинові й невласне-причинові складнопідрядні речення. Кваліфікаторами

причинових семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядних реченнях з приреченнєвими підрядними частинами виступають сполучники *адже, а то, а що, а що ... то, бо, від (од) того що, завдяки тому що, з тим що, зважаючи на те що, з огляду на те що, наче, начебто, неначе, неначебто, неначеб, ніби, нібито, оскільки, оскільки ... то, позаяк, позаяк ... то, тим що, тому що, у зв'язку з тим що, унаслідок (внаслідок) того що, через те що, що*. Але зауважимо, що інвентар причинових сполучників навряд чи вдалося перерахувати вичерпно, тому що процес їхнього формування ще не завершений. З-поміж названих найчастотнішими є *бо, тому що, оскільки, адже*.

Власне-причинові складнопідрядні речення охоплюють конструкції, в яких підрядна частина позначає ситуацію, що прямо детермінує іншу ситуацію, позначену головною частиною. У цих реченнях причинові семантико-синтаксичні відношення безпосередньо корелюють із власне-семантичними відношеннями “причина–наслідок”. Трансформація останніх у перші є результатом комунікативного виділення семантичної функції підрядної частини. Найпоширенішими є речення з недиференційованим сполучником *бо*, який не має жодних стилістичних обмежень: “Ліс сьогодні був веселий та привітний, бо він напився удосталь щедрого літнього сонця, що проливалось з неба” (А. Дімаров); “Тільки жалість не спить, бо триока” (І. Жиленко); “Вони йшли урочисті і горді, бо знали, що їхня земля здатна родити великих поетів” (Я. Гоян); “Я громадянства не міняв, бо вважаю себе українцем” (Україна молода, 18 січня 2008); “Раджу міністру пройти обстеження у лікарні, бо така неадекватна поведінка кидає тінь не тільки на нього, а й на все відомство, яке він очолює” (Хрещатик, 21 січня 2008); “Всі вищеназвані планети відомі з прадавніх часів, бо видимі на небі неозброєним оком” (Астрономія); “Останні ж [категорії часу і способу] є активними в конструюванні речення, бо орієнтують часові значення дієслова щодо моменту мовлення” (Мовознавчий вісник, 2008, вип. 7). Сполучник *бо* у власне-причинових реченнях приєднує тільки постпозиційні підрядні частини і стоїть на початку цих частин. У поодиноких прикладах зафіксовано зміщення підрядної частини зі сполучником *бо* в інтерпозицію: “Легенько одягнені, бо надворі вже тепліє, виглядають з цікавістю у вагонне вікно” (М. Олійник). Аналізуючи подібні випадки, Л. Дубовик пропонує розглядати такі предикативні частини зі сполучником *бо* як приклади вставлених конструкцій, що виходять за межі реченнєвого утворення і мають дотичність до внутрішньотекстового виміру категорії причини [7, 224–225]. Ми цієї думки не поділяємо й розглядаємо такі речення як складнопідрядні з підрядною причиновою частиною, а інтерпозиційне розміщення підрядної частини можна пояснити як результат компресії двох речень – складнопідрядного і простого – в одне складнопідрядне, розгортання ж новоутвореного речення до двох попередніх дає типову постпозицію підрядної частини, пор.: “Вони легенько одягнені, бо надворі вже тепліє + Вони виглядають з цікавістю у вагонне вікно”. Отже, нетипова позиція підрядної частини в подібних реченнях зумовлена семантичною неелементарністю головної частини, наявністю в ній згорненої пропозиції.

Менш частотними, але досить уживаними, є причинові сполучники *тому що*, *через те що*, *що*, *а що ... то*. Сполучники *тому що*, *через те що* втратили первинну семантику складових компонентів і набули недиференційованого причинового значення, про що свідчить можливість взаємної заміни сполучників *бо*, *тому що*, *через те що* практично без обмежень. Тому не погоджуємося з твердженням Л. Дубовик про те, що “особливістю причинового маркера *через те що* є наявність у його структурі прийменникового елемента, з яким сполучник зберігає певні словотвірні зв'язки. Відповідно прийменник *через* накладає на сполучникову конструкцію ті значеннєві відтінки, які він здатен передавати в межах простого речення” [7, 229–230], тобто значення посередника дії. Найновіші мовознавчі дослідження засвідчують повернення до активного вжитку причинового сполучника *позаяк*, здатного передавати власне-причинове й невласне-причинове значення, й акцентують на тому, що він реалізує причину як єдино можливу, поза конкуренцією з іншими [7, 228; 12, 175]. Нагадаємо, що сполучник *позаяк* донедавна розглядали як застарілий еквівалент сполучників *тому що*, *через те що*, який уже вийшов з ужитку [8, 479]. Сполучники *тому що*, *через те що*, *позаяк* формують речення із постпозиційними і препозиційними підрядними: “Відповідних змін зазнає і особова форма дієслова, що виражає присудок підрядної частини, тому що підмет і присудок є взаємозалежними компонентами” (К. Городенська); “Своїй ніжності вірю, тому що те, що око не примічає, бачить ніжність моя всюдисуща” (І. Жиленко); “Тому що він був ще малий тягати воду, дід віддав його до ковбасника по три карбованці на місяць” (П. Панч); “На практиці це не вдалося зробити, через те що в Україні не розвинені механізми реалізації прав власника земельної ділянки” (Україна молода, 11 травня 2006); “Через те що Земля обертається навколо своєї осі, на різних географічних меридіанах кульмінація точки весняного рівнодення настає в різні моменти” (Астрономія); “Просторо їм [бджолам] тут, позаяк ні деревця, ні кущика немає в Ониськовому дворі” (Григор Тютюнник); “Позаяк це були професіонали, вони не били Михайла, а зате дуже налякали” (Україна молода, 17 грудня 2002). Парні сполучники *позаяк ... то*, *а що ... то* структурують складнопідрядні речення з препозиційними підрядними, що залежить від особливостей їхньої будови: “Позаяк гра в карти обов'язково передбачає інтригу, то це й стало компонентом лексики “фаріон”” (І. Фаріон); “Йому пощастило втекти з ревіру, а що його матір відправили до крематорію, то ніхто його й не шукав, вважали, що його спалили разом з мамою” (Л. Забашта); “А що очі туманилися слізьми, то здавалось, що хата й дерева плачуть, що косами сліз в'ються небеса, що весняні пташки роняють пісні-сльози, що сонце плаче з небес полотняним тканням променів-сліз” (Є. Гуцало). Сполучник *що*, подібно до сполучника *бо*, буває тільки в постпозиційних підрядних частинах: “Щеміло серце, ставало жаль себе, що не бачив такого ступі і вже ніколи не побачить” (О. Савчук); “Аж сам із себе дивувався приймак, що отакий він чоловіча видний” (І. Жиленко); “Які ж ми були щасливі з Оксанкою, що лишилися з нею удвох” (Л. Забашта). У художніх текстах інколи замість сполучника *тому що*

трапляється його розмовний варіант *того що*: *“Ім сумно, гірко і, мабуть, хочеться плакати, того що він не йде”* (Григор Тютюнник).

Малопродуктивними, такими, що вже майже вийшли з ужитку, постають сполучники *затим що*, *тим що*: *“Сьогодні ця інша лінія небезпечна, тим що звужує можливості Руху, звужує, а не розширює”* (Українське слово, 19–25 грудня 2002).

Складені диференційовані сполучники *від (од) того що*, *завдяки тому що*, *у зв'язку з тим що*, *унаслідок (внаслідок) того що* трапляються досить рідко і тільки в препозиційних підрядних частинах: *“Від того що мова постійно “в роботі”, вона вдосконалюється”* (О. Ткаченко); *“<...> завдяки тому що в Польщі збереглися документи, їй [Ользі Богомолець] вдалося багато що з'ясувати”* (Україна молода, 3 березня 2006); *“<...> у зв'язку з тим що Чехія оголосила війну контрабандним відходам, деякі закордонні підприємці вже вигадали новий спосіб ввозити на територію Чехії небезпечні відходи практично без “жодного ризику”* (Україна молода, 18 квітня 2006); *“Унаслідок того що подібні новотвори формують специфічне деструктивне бачення дійсності, антагонують зі звичними назвами речей, вони виявилися особливо суголосними сучасній постмодерновій літературі й культурі взагалі”* (М. Баган). За кожним із цих сполучників закріплене певне спеціалізоване семантико-граматичне значення. Воно в основному визначене першим компонентом, який ще не втратив семантичного зв'язку з тим повнозначним словом, від якого походить. Наприклад, сполучник *завдяки тому що* вказує на причину, яка проектує позитивний наслідок, сполучник *у зв'язку з тим що* наголошує на тісному зв'язковій породжувальній і породженій ситуації, сполучник *унаслідок (внаслідок) того що* підкреслює результативність генерувальної ситуації. Н.Ю. Ясакова [19, 77] та Л. Дубовик [7, 230–233] такі сполучні засоби кваліфікують як аналоги причинових сполучників – аналітичні конструкції, які виконують у реченні функцію сполучників, проте не зазнали повної кон'юнктивної мотивації, мотивуючи це тим, що завдяки прийменникам структури зберігають виразну внутрішню форму, крім того, вживаються нечасто і завжди в розчленованому вигляді. Ми такої думки не поділяємо й, услід за К.Г. Городенською, трактуємо подібні поєднання як аналітичні сполучники [5, 59, 66, 71, 73, 239].

Дослідниця формальних засобів реалізації категорії причини Л. Дубовик відзначає випадки, коли значення прямої онтологічної причини передають складнопідрядні речення зі сполучником *адже*, який головною спеціалізований на репрезентації невластивих причинових відношень логічного обґрунтування [7, 226–227], виписаний нами фактичний матеріал підтверджує це: *“Дівчинка схопилася, адже розкривала їм велику таємницю”* (Л. Забашта); *“Я всі три удари витримав із мазохістською насолодою, адже вони прочистили мої зациклені мізки”* (В. Шкляр); *“До речі, чи не настав уже час розповісти про обох Фабіанів, а надто про Фабіана-філософа, докладніше, адже нам не раз ще доведеться зустрітися з ним?”* (В. Земляк). Так само зрідка з таким значенням можливий і сполучник *оскільки*: *“Вчора Сирія змушена була закрити кордон з Іраком, оскільки вже не витримує напливу біженців”* (Україна молода, 10 жовтня 2007).

У поодиноких випадках значення причини можуть виражати сполучники *аби*, *щоб*, транспоновані зі сфери цільових семантико-синтаксичних відношень: *“На ніч треба було виносити квіти із спальень до сіней чи веранди, бо Олена боялася залишити їх на ніч там, де спали, аби не учадіти від них, головне від черемхи”* (І. Вільде); *“Ольга боялася залишати дітей без нагляду дорослих, щоб вони не заподіяли собі якоїсь шкоди”*. Використання цих сполучників у причинових складнопідрядних реченнях обмежене з боку головної частини, яка обов'язково має семантику побоювання. Підрядні ж частини в таких реченнях бувають тільки заперечними, їм, як і прислівним валентно зумовленим підрядним частинам з цими ж сполучниками, притаманна *“імовірно-заперечна модальність”* [6, 323].

Невласне-причинові складнопідрядні речення об'єднують конструкції, у яких підрядна частина не називає прямої причини, а відображає ситуацію, що обґрунтовує, пояснює виникнення ситуації, позначеної головною частиною, або слугує поштовхом, стимулом, підставою для реалізації ситуації, переданої в головній частині. З-поміж них виділяємо, не претендуючи на вичерпність, кілька основних семантико-синтаксичних різновидів: речення обґрунтування (аргументування), речення підстави, речення мотивації, речення застереження, речення припущення.

У складнопідрядних реченнях **обґрунтування** підрядна частина логічно аргументує ситуацію, відображену в головній частині. Спеціалізованими виразниками семантико-синтаксичних відношень обґрунтування виступають сполучники *адже*, *оскільки*: *“Прагнення сучасних учених-мовознавців удосконалити термінологічний апарат лінгвістичної науки в цілому і морфологічної зокрема заслуговують на увагу фахівців, адже будь-що нове спочатку може викликати заперечення, однак аргументованість доцільності заміни деяких традиційно вживаних термінів видається нам перспективною* (Українська мова, 2010, № 3); *“Маленьке – не смішне, Адже мале і зерно, що силу велетням і геніям несе”* (В. Симоненко); *“Останній [вологозарядковий полив] має бути основним, оскільки він підвищує зимостійкість дерев, створює необхідний запас вологи в ґрунті, поліпшує діяльність кореневої системи”* (С. Власюк); *“Відмовитися од цього вони не могли, оскільки й без того вже кілька днів не одержували хліба і не мали сили ходити на роботу”* (Л. Забашта). Донедавна сполучник *оскільки* характеризували як переважно поширений у науковому та діловому стилях, а сполучника *адже* в складнопідрядних причинових реченнях взагалі не називали [див.: 18, 520; 11, 377; 1, 41], хоча *“Словник української мови”* [17, 20] подає *адже* як сполучник спеціального призначення, що поєднує підрядне речення причини з головною частиною. У новітніх лінгвістичних працях цей сполучник виокремлено як виразника причинових відношень [3, 8; 4, 350; 5, 27–28]. Водночас дослідники фіксують розширення сфери використання сполучника *оскільки*, відзначаючи його активне функціонування в художньому й публіцистичному стилях, та активне вживання в причинових складнопідрядних реченнях сполучника *адже* [7, 225–227; 12, 173–175; 9, 22], що підтверджує і вписаний нами фактичний матеріал.

Обґрунтування можуть виражати і недиференційовані сполучники *бо*, *позаяк*: “Так само ніколи вуйко Ладик не міг одягати Олені сині панчохи, бо завжди носила білі або чорні” (І. Вільде); “Слово “екліптика” походить від грецького “екліпто” – “затемнення”, бо, як тільки Місяць у своєму русі навколо Землі перетне екліптику в повню, настає затемнення Місяця” (Астрономія); “Загалом стан постраждалих лікарі розцінюють як задовільний, хоча про остаточні висновки говорити ще зарано, позаяк невідомо, чи був вовк інфікованим” (Україна молода, 17 грудня 2002 р.). Дослідниця синтаксичних одиниць у мові української преси початку ХХІ ст. І.Я. Завальнюк відзначає зростання активності сполучника *позаяк* в інтерв'ю, полемічних та передових статтях, репортажах саме для реалізації значення логічного обґрунтування й зауважує, що він надає реченням стилістичного відтінку книжності, пафосності [9, 22]. Значення обґрунтування значно посилює частка *ж*, уживана зі сполучником *бо*: “Кілька десятків воликів уже впало ні за що, бо ж м'ясо із них жилаве, нікудишнє, пропаде у боднях” (В. Земляк); “Жаль мені батька, бо ж батько у кожного з нас один” (В. Земляк).

За нашими спостереженнями, підрядна частина в заявлених реченнях може займати позицію тільки після головної. Позицію перед головною частиною займають лише підрядні в реченнях із парним сполучником *оскільки... то*, який також може передавати значення обґрунтування: “Оскільки відстані між астрономічними об'єктами дуже великі, то користуватися звичними одиницями довжини (метр, кілометр) незручно” (Астрономія); “<...> а оскільки дивитись тут особливо нема чого, все степ та степ, <...> то найчастіше Тоня йде з дітьми по дузі затоки <...>” (О. Гончар); “Оскільки в блоці червоноармійок уже були діти, то нових одразу не помітили” (Л. Забашта).

Складнопідрядні речення **підстави** структурують сполучники *оскільки*, *оскільки... то*, *зважаючи на те що*, *з огляду на те що*. Підрядні частини позначають причину-підставу, яка обумовлює ситуацію, виражену головною частиною: “Але оскільки останнім часом почастишали випадки використання дерева та виробів з нього для приховування контрабанди, вантажівку направили на поглиблений огляд” (Запорізька правда, 7 квітня 2009); “Оскільки у нас у Чернігівці хірургів такого фаху немає, він виїздить на операції до нашого району” (Запорізька правда, 7 квітня 2009); “Зважаючи на те що принаймні на найближче оглядане майбутнє не передбачається, щоб показники економічного, політичного й культурного розвитку всіх народів світу зрівнялися, <...> проблема соціолінгвістичної оцінки мов ще довго залишатиметься актуальною” (О. Ткаченко); “З огляду на те що виникненню романських мов передувало витіснення попередніх мов місцевого нероманського населення і беззастережна романізація (латинізація), його фактична згода на мовну асиміляцію, процес виникнення нових мов відбувся абсолютно спонтанно, цілком можливо усупереч сподіванням і настроям нових носіїв латини, народної і книжної” (О. Ткаченко). Найчастіше заявлені речення трапляються в математичних текстах, де підрядна частина виражає підставу для тих чи інших умовиводів: “Оскільки білих вершин є

10, то і діагоналей, що не перетинаються, не може бути більше ніж 10” (Міжнародний математичний конкурс 2008); “Оскільки твердження В і Г еквівалентні, то твердження Г також не є правильним” (Міжнародний математичний конкурс 2008). Підрядні підстави зазвичай препозиційні, хоча зрідка можуть бути і постпозиційними. Переміщення таких підрядних у постпозицію деякою мірою наближає їх до підрядних обґрунтування: “В орбіту ад’єктивного семантичного поля кількості та інших параметричних вимірів залучено композити з основами **високо-** та **низько-**, оскільки вони належать до параметричних” (Українська мова, 2008, № 3); “Не можемо погодитися з таким суто формальним підходом, оскільки лексичні одиниці безпосередньо передають заперечне значення” (Українська мова, 2010, № 3).

Зрідка підставу для певних умовиводів передають підрядні, приєднані сполучником бо: “Як хочеться вину, що душу ссе, Звалить на когось! Та даремні мислі, Бо з тої миті, як на світ родився, Я вже відповідаю на нім за все!” (Б. Олійник); “Не знаємо, може, хтось із впливових добрих людей і вимолив у суворих властей для неї цю смужку заповідної суші, бо степова українська коса в морі – все-таки не засипана снігами сибірська тайга” (Я. Гоян).

Своєрідними конструкціями, які мають близьке до наведених вище речень значення, є такі, в яких підрядна частина побудована як питально-риторичне речення: “А в Кафі він і не був ніколи, бо хіба ж там купці, хіба там торгівля?..” (П. Загребельний); “Змученим, змордованим нерівною боротьбою людям їхні зусилля здавалися марними, позбавленими глузду, бо що значать ці їхні відра, лопати, вогнегасники супроти розбуялої, всепожираючої стихії” (О. Гончар). Приховане ствердження, що міститься в підрядній частині приводить до умовиводу, завуальованого в головній частині, пор.: “У Кафі погані купці, погана торгівля, тому їхати туди нічого; Ці їхні відра, лопати, вогнегасники нічого не значать супроти розбуялої, всепожираючої стихії, тому зусилля змучених, змордованих нерівною боротьбою людей є марними, позбавленими глузду”.

У складнопідрядних реченнях **мотивації** у підрядній частині репрезентований мотив, який спонукає до реалізації дії головної частини, проектує її: “Рятуй мене, рятуй мене, бо гине моя душа, задивлена в чужу” (Л. Костенко); “Пожаліймо його, цього українського сина, ровесники якого в далекі часи водили на бій козацькі сотні, і подумаймо, звідки взявся він, людина без імені і без душі, єгер-слуга замість сотника-лицаря, і пожурімося над його долею, бо він – не єдина жертва нашого безпам’ятства” (Я. Гоян); “Запам’ятаймо цей постріл із рушниці, цей страшний постріл, бо він був спрямований у святині народу, тому його почула Україна” (Я. Гоян); “Бодай ви пропали, синочки, бодай ви пропали, бо так не карав нас і лях-бусурмен-бузувір” (В. Стус). Особливістю таких речень є постпозиційне розташування підрядної частини та використання в головній частині предикатів у формі наказового способу. У підрядній частині предикати мають форми теперішнього або минулого часу.

Складнопідрядні речення **застереження** в підрядній частині передають прогнозовану небажану ситуацію в майбутньому, якої можна і варто уникнути, виконавши приписи мовця. Головна частина таких речень містить імператив і виражає або спонукання до виконання дії, яка може попередити появу небажаної ситуації, або спонукання до невиконання дії, яка може потягнути за собою небажану ситуацію. Підрядна частина, повідомляючи про небажану ситуацію, мотивує причини спонукання: *“Людині бійся душу ошукать, бо в цьому схибиш – то уже навіки”* (Л. Костенко); *“Облиш ходити до цього перевертня, бо пропадеш ні за цапову душу”* (В. Земляк); *“І не спіши вперед, бо чагарями спогадів прослалась твоя дорога дальня”* (В. Стус); *“Ця жахлива дійсність не може тривати довго, бо тоді світ мусив би згастити ...”* (О. Довженко); *“У Вербний тиждень, за народним віруванням, не можна сіяти конопель і городини, бо “будуть лікувати, як верба”* (Запорізька правда, 11 квітня 2009).

Транспоновані зі сфери порівняльних відношень сполучники мов, мовби, наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, неначеб, ніби, нібито, так ніби структурують складнопідрядні речення **припущення**. У підрядній частині цих речень передано ситуацію, яку сприймають як можливу причину: *“Він допізна сидів у коноплях, Мов уперше вступив у гідь, З оченят, від плачу промокших, Рукавом витирав блакить”* (В. Симоненко); *“Вона на той вигук не зважила, мовби він до неї не мав ніякого стосунку”* (І. Маценко); *“Я йому гукаю, щоб тікав, а догукнути не можу, наче горло мені забили доломити та магnezити ...”* (О. Гончар); *“З кожним словом сумнішало, хмурнішало обличчя співака, наче його самого забивали в кайдани”* (М. Стельмах); *“Від тих аж геть звичайних слів Оксані Терентіївни враз якось поліпшало, свіжіше стало в грудях, начеб війнуло туди студеністю росяного ранку”* (І. Маценко); *“Неначе за покуту за ті лиха, наступні роки були врожайними та сприятливими”* (Ю. Мушкетик); *“<...> Магда, однак, невдоволення не виявила, ба навіть подивилася на мене своїми великими, враз посерйознілими очима якось особливо пильно й проникливо, ніби завдяки саме цьому невмілому дарунку вперше помітила мене й вирізняла з-поміж інших”* (О. Гончар); *“З почуттями, немовби гирями, У турботах своїх дурних Трясетесь над своїми шкірами, Ніби хтось зазіхає на них”* (В. Симоненко); *“Але якщо у людини немає, наприклад, ноги, то вона все одно систематично через певний період мусить свою інвалідність підтверджувати, ніби нога може вирости знову”* (Україна молода, 10 жовтня 2007); *“Була нестерпна туга, Так ніби я навік позбувся друга, Що у моїй натхненній самоті Дзвонив не раз, як струни золоті”* (Д. Павличко).

Своєрідним різновидом невластне-причинових складнопідрядних речень є речення, в яких причина, окреслена в підрядній частині, суперечить наслідкові в головній частині, назвемо їх реченнями **антипричини**. Складнопідрядні речення антипричини у виписаному фактичному матеріалі представлені лише кількома прикладами зі сполучником *бо*, але оминати увагою їх не можна. Підрядна частина в заявлених реченнях передає ситуацію, яка викликає наслідок, протилежний очікуваному: *“Не вір мені, бо я брехать не вмю, Не жди мене, бо я і так прийду”*

(В. Симоненко); *“Сподіваюся, ми станемо справжніми друзями, бо байдужі один до одного, і ніхто не жде нічого від іншого, а кожен жде своєї години”* (П. Загребельний). Очевидно, у таких реченнях можливі й інших сполучники, зокрема тому що, адже, пор.: *“Не вір мені, адже я брехать не вмію, Не жди мене, адже я і так прийду”*; *“Сподіваюся, ми станемо справжніми друзями, тому що байдужі один до одного, і ніхто не жде нічого від іншого, а кожен жде своєї години”*.

Отже, складнопідрядні речення з приреченнєвими підрядними частинами причини являють собою семантико-граматичну репрезентацію семантично складних речень із причиново-наслідковими відношеннями між елементарними реченнями-компонентами, у яких під впливом комунікативної спрямованості мовця акцентовано семантичну функцію причини й відповідно “пригашено” семантичну функцію наслідку. Вони репрезентовані двома типами конструкцій – власне-причиновими та невласне-причиновими. У першому випадку підрядні частини називають спостережувані явища, які безпосередньо спричинюють інші спостережувані явища, у другому випадку підрядні частини позначають не причину явища головної частини, а спостережувану ознаку, на основі якої мовець робить висновок, передбачення про якусь неспостережувану ознаку, подану в головній частині.

Література

1. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові : [навч. посіб.] / С. П. Бевзенко. – К. : КДПІ, 1987. – 80 с.
2. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : [учебник для вузов] / Н. С. Валгина. – [2-е изд.]. – М. : Высш. шк., 1978. – 439, [1] с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2003. – 1440 с.
4. Городенська Катерина. Дієслово / Катерина Городенська // Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академ. граматики укр. мови / [І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – С. 217–297.
5. Городенська Катерина. Граматичний словник української мови : сполучники / Катерина Городенська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
6. Грищенко А. П. Складнопідрядні речення з підрядними додатковими / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова : синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 316–331.
7. Дубовик Людмила. Формальні засоби реалізації категорії причини / Людмила Дубовик // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. II. – С. 224–234. – (Серія “Лінгвістика”).
8. Етимологічний словник української мови. – К. : Наукова думка, 2004. – Т. 4. – 656 с.
9. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст. : структура та прагматистичні функції : автореф. дис. ... д. філол. наук / І. Я. Завальнюк. – К., 2010. – 40 с.
10. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Оніпенко, М. Ю. Сидорова ; под. общ. ред. д. ф. н. Г. А. Золотовой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1998. – 528 с.
11. Кадомцева Л. О. Складнопідрядні речення з підрядними причиновими / Л. О. Кадомцева // Сучасна українська літературна мова : синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 374–377.

12. Косарева Мирослава. Функціонально-стильова транспозиція причинових сполучників в українській мові початку XXI століття / Мирослава Косарева // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 2. – С. 173–179.
13. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : ч. II : синтаксис / Б. М. Кулик. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Рад. шк., 1965. – 282, [2] с.
14. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія / М. В. Мірченко. – [2-ге вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
15. Русская грамматика : в 2-х т. – М. : Наука, 1982. – Т. 2 : синтаксис. – 709, [2] с.
16. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання : [навч. посіб.] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
17. Словник української мови : в 11-ти томах. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 1. – 799 с.
18. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
19. Ясакова Наталія. Лексичний і граматичний статус аналітичних засобів зв'язку частин складнопідрядних речень / Наталія Ясакова // Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. – Кіровоград : РВЦ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2000. – Вип. 23. – С. 153–164. – (Серія “Філологічні науки (мовознавство)”).

Анотація

У статті проаналізовано складнопідрядні речення з приреченнєвими підрядними частинами причини. Обґрунтовано виділення двох їхніх типів: власне-причинових і невластне-причинових. У кожному з цих типів виокремлено й описано їхні семантико-синтаксичні різновиди.

Ключові слова: семантико-синтаксичні відношення, власне-семантичні відношення, складнопідрядні речення власне-причини, складнопідрядні речення невластне-причини.

Аннотация

Статья посвящена анализу сложноподчиненных предложений с припредложенческими придаточными частями причины. Обосновано разделение их на два типа: собственно-причинные и несобственно-причинные. В каждом из этих типов выделены и описаны семантико-синтаксические разновидности.

Ключевые слова: семантико-синтаксические отношения, собственно-семантические отношения, сложноподчиненные предложения собственно-причинные, сложноподчиненные предложения несобственно-причинные.

Summary

The article is devoted to the analysis of compound sentences with the presentences supplementary parts of cause. Their division on two types is given: they are actually causative and nonactually causative parts. The semantic-syntactic varieties are marked out and described in every type.

Keywords: the semantic-syntactic relations, actually-semantic relations, compound actually causative sentences, compound nonactually causative sentences.